

Η στήλη φιλοξενεί άρθρα που παρουσιάζουν τις τελευταίες έρευνες οι οποίες έχουν δημοσιευθεί σε επιστημονικά περιοδικά, τις διατριβές που κατατίθενται με θέμα το θέατρο, την αναπαράσταση και την επιτέλεση, καθώς και προηγούμενες ερευνητικές μελέτες σημαντικές για το πεδίο. Στόχος της στήλης είναι να παρακολουθεί τις τελευταίες εξελίξεις στην επιστήμη του θεάτρου, να διακρίνει τάσεις και να προτείνει νέα ερευνητικά ερωτήματα.

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΘΕΑΤΡΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Δύο «πατερούληδες» κοινής σύνθεσης και διαφορετικής καταγωγής. Από το *Ντα* του Hugh Leonard στο *Μαύρο κουτί* του Γιώργου Ηλιόπουλου

9

Αλέξανδρος Κοέν

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει την κρίσιμη σχέση πατέρα και γιου όπως αυτή εμφανίζεται σε δυο δημοφιλή στην Ελλάδα θεατρικά κείμενα. Πρόκειται για το *Ντα* του Ιρλανδού Hugh Leonard και το *μαύρο κουτί* του Έλληνα Γιώργου Ηλιόπουλου. Και στις δυο θεατρικές αποτυπώσεις χρησιμοποιείται η υποκειμενική εικόνα που έχει διαμορφώσει ο γιος για τον πατέρα του – μέσω είτε της μνήμης είτε της εμπειρίας. Στο *Ντα* ο πατέρας αναδύεται μέσα από τη θρυμματισμένη μνήμη, προκειμένου να ενεργοποιήσει το αίσθημα της ενοχής και να συγκροτήσει εκ νέου μια εντελέστερη ανάμνηση· στο *Μαύρο κουτί* η εκ νέου συνάντηση πατέρα και γιου θ' αποτελέσει την κομβικής σημασίας δοκιμασία που θα οδηγήσει τον δεύτερο σε βίαιη ενηλικίωση. Πολλαπλά τα ψυχικά οφέλη και στις δύο περιπτώσεις για τον γιο, ο οποίος με έκπληξη θα συνειδητοποιήσει πόσο αναπόδραστα συνδεδεμένος είναι με τον γεννήτορά του, πόσο καταλυτικά επιδραστική στάθηκε η φιγούρα του και πόσο επιτακτική ανάγκη είναι να κλείσει μαζί του ειρήνη.

Λέξεις-κλειδιά: νεοελληνικό θέατρο, μνήμη, πατέρας-γιος, οικογένεια

Abstract

The article examines the crucial father-son relationship as it appears in two plays, popular in Greece: *Da* by Hugh Leonard and *The Black Box* by Giorgos Iliopoulos. In both dramatic portrayals, the subjective image that the son has formed of his father is employed –whether through memory or experience. In *Da*, the father emerges through fragmented memory in order to awaken feelings of guilt and reconstruct a fuller remembrance; in *The Black Box*, the father becomes the pivotal ordeal that leads the son toward a violent coming-of-age. In both cases, the psychological gains for the son are manifold, as he comes to realize with terror how inextricably connected he is to his progenitor, how decisively influential the father figure has been, and how imperative it is to make peace with him.

Keywords: *modern greek theatre, memory, father-son relationship, family*

«...ο Τηλέμαχος περιμένει τον πατέρα του [...] να επιστρέψει με το καράβι για να επαναφέρει τον Νόμο στο νησί του...»
—Recalcati, 2016, σ. 12

Όσο κι αν η απόλυτη εξουσία του έχει πλέον υποχωρήσει, όσο κι αν ο νόμος δεν τον αντιμετωπίζει διακριτικά, όσο κι αν δεν αποτελεί πια τον αποκλειστικό οικονομικό πάροχο της οικογένειας, η έννοια του «*pater familias*» φαίνεται συχνά πυκνά να αναδύεται ως σταθερά παρούσα και έντονα επιδραστική. Κι αν η μορφή του πατέρα με τη μορφή μιας ηθικής αυθεντίας κι ενός συμβολικού πυρήνα της οικογένειας έχει πολλάκις τροφοδοτήσει την παγκόσμια δραματοουργία, πιο συγκεκριμένα η σχέση πατέρα και γιου έχει αρκετές φορές κεντρίσει δημιουργικά τους θεατρικούς συγγραφείς –τόσο στο ελληνικό θεατρικό τοπίο όσο και πέρα από αυτό.

Μια τέτοια σχέση καλούμαστε εδώ να παρακολουθήσουμε, μέσα από δύο θεατρικά κείμενα διαφορετικής καταγωγής, που ωστόσο τέμνονται σε πολλά σημεία. Ο λόγος για το *Ντα* του Hugh Leonard και *Το μαύρο κουτί* του Γιώργου Ηλιόπουλου. Μολονότι μεταξύ τους ανοίγεται ένα χάσμα τριάντα τεσσάρων ετών και τριών χιλιάδων χιλιομέτρων, τα δύο κείμενα κάλλιστα θα μπορούσαν να συνοψίσουν το δραματουργικό τους κέντρο από κοινού στη φράση: ένας μεσήλικας άνδρας επιστρέφει στο γενέθλιο χωριό του για να επανεξετάσει τη σχέση του με τον γηραιό πατέρα του.

Το αυτοβιογραφικό¹ *Ντα* (*Da*, 1973) του Ιρλανδού Hugh Leonard παρακολουθεί τον σαραντάχρονο Charlie Tynan, ο οποίος επιστρέφει στο πατρικό του ύστερα από τον θάνατο του θετού του πατέρα για να έρθει τελικώς αντιμέτωπος με κρίσιμες αναμνήσεις που ιδωμένες πλέον μέσα από ένα βλέμμα ωριμότητας θα επαναπροσδιορίσουν τη σχέση του

¹ Συγκεκριμένα ο συγγραφέας του δηλώνει: «Το *Ντα* είναι ένα έργο αφιερωμένο στη μνήμη του πατέρα μου· το έγραψα για να ξεπληρώσω ένα χρέος μου προς αυτόν» (Owens και Radner, 1990, σ. 628).

τόσο με τον πατέρα του όσο και με τον ίδιο του τον εαυτό. Εδώ ο Ντα («Πατερούλης» θα μεταφράζαμε στα ελληνικά) παρουσιάζεται ως ένας λαϊκός, αφελής Ιρλανδός που, όχι σπάνια, επιλέγει να αποστασιοποιείται από τη ζωή και να την παρατηρεί μέσα από υπεραπλουστευτικές θεωρίες, τις οποίες συστήνει και στον γιο του.

Το έργο γνώρισε τεράστια επιτυχία και στην Ελλάδα –με πρώτο ερμηνευτή του τον Μάνο Κατράκη στη σκηνοθεσία του Τάκη Μουζενίδη (Ελληνικό Λαϊκό Θέατρο, 1979) (Leonard, 1981, σ. 7). Η παράσταση έτυχε θερμότατης υποδοχής από την κριτική και, μολονότι επρόκειτο για ένα έργο άγνωστο στη χώρα μας, σημείωσε σαρωτική εμπορική επιτυχία που οδήγησε σε πολλαπλές επαναλήψεις του. Ακολούθησαν οι ερμηνείες του Γιώργου Μεσσάλα (Μεσσάλας, 1997), του Πέτρου Φουσσουν (Σκουρολιάκος, 2001), του Γιώργου Μιχαλακόπουλου (Μιχαλακόπουλος, 2006), του Κώστα Σαντά (Παπαδόπουλος, 2018, σσ. 2–3) και τέλος του Γρηγόρη Βαλτινού (Ζούλιας, 2022).

Σε παράλληλη θεματική, πάλι γύρω από την κομβική σχέση πατέρα και γιου σε μια κρίσιμη καμπή της κοινής τους ζωής, κινείται *Το μαύρο κουτί* (2007) του Έλληνα συγγραφέα και ηθοποιού Γιώργου Ηλιόπουλου. Και εδώ ο δημιουργός του φαίνεται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό να αυτοβιογραφείται.² Ο σαραντάχρονος Πέτρος επιστρέφει στο πατρικό του προκειμένου να κλείσει τους λογαριασμούς του με τον πατέρα του, Γιάννη –τώρα που η υγεία του δεύτερου φαίνεται να έχει οριστικά επιβαρυνθεί. Η έγνοια του Πέτρου είναι να αποδώσει στον πατέρα του την ηθική αυτοουργία του θανάτου (ή μήπως αυτοκτονίας;) της μητέρας του. Η σχέση των δύο ανδρών φαίνεται πως θα αποκατασταθεί πλήρως έως το φινάλε του έργου για ν' αποδειχτεί τελικώς πως *Το μαύρο κουτί* αποτελεί «ένα έργο συγνώμης του γιου προς τον πατέρα και την οδυνηρή διαπίστωση μιας λανθασμένης επένδυσης».³

Το έργο φαίνεται να αποτέλεσε την ιδανική αφορμή για τη συνεργασία του Κώστα Καζάκου, δασκάλου του Ηλιόπουλου στη δραματική σχολή, με τον μαθητή του. Ανέβηκε στο Θέατρο Τζένη Καρέζη έναν χρόνο μετά τη συγγραφή του με σκηνοθέτη τον Αντώνη Καλογρίδη (Ηλιόπουλος, 2009, σ. 5). Το έργο επέστρεψε το 2021 στο Θέατρο Αργώ με τον Γεράσιμο Μιχελή στον κεντρικό ρόλο και σκηνοθέτη τον Ευθύμη Μπαλαγιάννη (*Culturenow.gr*, 2021), αλλά και το 2026 στο Δημοτικό Θέατρο Πειραιά με τον Στέφανο Κυριακίδη στον ρόλο του πατέρα και τον υπογράφωντα ως σκηνοθέτη (Δημοτικό Θέατρο Πειραιά, 2026).

Ξεκινώντας από τα δομικά στοιχεία των έργων, παρατηρείται μια κοινή κινηματογραφική γραφή που χωρίζει τη δράση σε μικρότερες σκηνές. Και αν στην περίπτωση του Leonard η μια σκηνή ολισθαίνει μέσα στην άλλη με χρονολογική ασυνέπεια, στο έργο του Ηλιόπουλου έχουμε δεκαεπτά διαδοχικές σκηνές –οι οποίες μάλιστα τιτλοδοτούνται.

² Ο Ηλιόπουλος αφιερώνει *Το μαύρο κουτί* στον πατέρα του. Ενδιαφέρον παρουσιάζει πως στη δακτυλόγραφη μορφή του έργου, αυτήν που αποστέλλει ο συγγραφέας ως πρωτότυπο, προφανώς από αβλεψία σε μία ατάκα του γιου, ως δραματικό πρόσωπο φέρεται με το όνομα «Γιώργος», συνώνυμο του συγγραφέα. Ίσως ο Ηλιόπουλος κατά την πρώτη γραφή χρησιμοποίησε το δικό του όνομα στο ρόλο, κι επέστρεψε αργότερα για να το αλλάξει σε «Πέτρος».

³ Δήλωση του συγγραφέα (βλ. Χατζηγιάννου, 2009).

Κύριο μοτίβο είναι πάντα η υποκειμενική αναπαράσταση της μορφής του πατέρα μέσα από τον συναισθηματικά εμπλεκόμενο γιο. Και αν ο Charlie χρησιμοποιεί τη θρυμματισμένη μνήμη του για να ενεργοποιήσει τη μορφή του ήδη νεκρού Ντα και να συγκροτήσει γεμάτος ενοχές μια εντελέστερη ανάμνηση για εκείνον, ο Πέτρος χρησιμοποιεί την εμπειρία του (φανταστική ή πραγματική) με τον Γιάννη κατά τους τελευταίους μήνες της ζωής του για να προχωρήσει –έστω και βίαια, έστω και καθυστερημένα– στην ενηλικίωσή του. Η «θερμοκρασία» των έργων, σύμφυτη με τη θεματική τους, είναι ασφαλώς δραματική· εντούτοις και στις δύο περιπτώσεις τα κωμικά στοιχεία πλεονάζουν φέρνοντας στην επιφάνεια ένα διαβρωτικό χιούμορ που επιτείνει τη συγκινησιακά φορτισμένη «διάθεση» των άλλων σκηνών.

Θα είχε ενδιαφέρον, αποφεύγοντας κάθε φορά την επισήμανση του έργου, να αναφερόμαστε στο εξής στην ενιαία περίπτωση ενός πατέρα και ενός γιου, και στη μεταξύ τους σχέση. Θα αναδυθεί έτσι καλύτερα ο δημιουργικός διάλογος που αυτά τα δύο σημαντικά κείμενα αναπτύσσουν, αλλά και η ευρύτερη συγγένεια που συνδέει την ελληνική με την ιρλανδική οικογένεια –ως προς την παραφορά του συναισθήματος, τους ισχυρούς δεσμούς της, αλλά και τη συγκρουσιακή της φύση.

Ο σαραντάχρονος γιος έχει εδώ και χρόνια –με αφορμή τις σπουδές του– επιλέξει ν’ απομακρυνθεί από τη γενέτειρά του και να μεταβεί σ’ ένα μεγαλύτερο αστικό κέντρο άλλης χώρας (Αγγλία στην περίπτωση του Leonard / Αμερική στο έργο του Ηλιόπουλου) αποφεύγοντας να ριζώσει σε ένα οικείο πλην άνευ προοπτικών περιβάλλον. Κατά τα φαινόμενα αποτελεί έναν επιτυχημένο σε επαγγελματικό επίπεδο άνδρα (διάσημος θεατρικός συγγραφέας/διευθυντής στο τμήμα συγχωνεύσεων πολυεθνικής) που, όμως, θα αποδειχτεί πως βρίσκεται σε κρίσιμη στιγμή. Από πάνω του στέκεται πάντα βαρύς ο ίσκιος της νεκρής μητέρας και μαζί ένα οικογενειακό γεγονός που ασφαλώς θ’ αναπαράγεται σχολιασμένο πάντοτε αιχμηρά από την κλειστή κοινωνία όπου ζουν (υιοθετημένο παιδί/μητέρα που αυτοκτόνησε).

Ο πατέρας, στην ύπαιθρο όπου κατοικεί, τηρεί μια βαθιά και ουσιαστική σχέση με τη φύση, η οποία αποτυπώνεται στην ενασχόλησή του με την κηπουρική (σε επαγγελματικό επίπεδο/στον ελεύθερο χρόνο του)· θα τον συναντήσουμε συχνά να μιλά με ευλάβεια και επιμονή για το χώμα, για τη γη, για όσα φυτρώνουν από αυτή. Για την ιρλανδική γη αναφέρεται:

—Εκείνο το χέρσο κομμάτι έτσι και το ξελακώσεις, πετάξεις τα κούρβουλα και τα ξερόδεντρα, το σκάψεις, το φουσκώσεις κι ένα χέρι [...] [μπορείς] να φυτέψεις ό,τι τραβάει η όρεξή σου (σ. 44).

Ωστόσο και επί ελληνικού εδάφους η φύση πάντα θαυμαστή:

—Δεν υπάρχει πιο ωραίο πράγμα από το να βλέπεις τον σπόρο να πιάνει, να σκάει, να σπρώχνει το χώμα και να βγαίνει. [...] Τί ομορφιά να τον βλέπεις να πρασινίζει, να ιδρώνει να μεγαλώσει (σ. 41).

Και παράλληλα με τη φύση, εμφανίζεται η έννοια του Θεού με τη μορφή ενός επί ίσοις όροις συνομιλητή με τον οποίο ο πατέρας έχει αναπτύξει οικειότητα.

Δυστυχώς, όταν ο χρόνος θα έχει πλέον σωρευτεί απαγορευτικά, όταν η υγεία του πατέρα θα έχει επιβαρυνθεί στερώντας του οριστικά τα λογικά του, όταν θα παραληρεί εν πολλοίς ασυνάρτητα, ο γιος σπαραχτικά θ' αναφωνήσει «Μπαμπά, σ' αγαπάω» προσδίδοντας έτσι νέα, πολύτιμη ταυτότητα στη σχέση τους.

Η αποκαλυπτική αυτή διαδικασία ενηλικίωσης φαίνεται πως πάντα θα αναδύεται ως δελεαστική –τόσο για τους θεατές όσο και για τους θεατρικούς συγγραφείς, οι οποίοι με θέρμη επιστρέφουν σε αυτόν. Η «επίσκεψη» σε αυτή την αναμέτρηση ανδρών, όσο οδυνηρή κι αν είναι, αποδεικνύεται πολλαπλώς ωφέλιμη για όποιον από τους ήρωες επιθυμεί να ανιχνεύσει πόσο αναπόδραστο από το παρελθόν είναι το παρόν τους.

Βιβλιογραφικές αναφορές και δικτυογραφία

- Δημοτικό Θέατρο Πειραιά. (2026). *Γιώργος Ηλιόπουλος / Το μαύρο κουτί*. Διαθέσιμο σε <https://www.dithperi.gr/el/events/4902/> [Προσπελάστηκε 2 Ιουλ. 2026].
- Ηλιόπουλος, Γ. (2007). *Το μαύρο κουτί*. Δακτυλόγραφο.
- Ηλιόπουλος, Γ. (2009). *Το μαύρο κουτί*. Αθήνα: Σοκόλη – Κουλεδάκη.
- Ζούλιας, Π. (2022). *Ντα* [πρόγραμμα παράστασης]. Αθήνα: Θέατρο Ιλίσια.
- Culturenow.gr. Το Μαύρο Κουτί, του Γιώργου Ηλιόπουλου σε σκηνοθεσία Ευθύμη Μπαλαγιάννη στο Θέατρο Αργώ, 11 Νοεμ. 2021. Διαθέσιμο σε <https://www.culturenow.gr/to-mayro-koyti-toy-giorgoy-hliopoyloy-se-skinothesia-eythymi-mpalagianni-sto-theatro-argo/> [Προσπελάστηκε 30 Ιουν. 2026].
- Leonard, H. (1981). *Ντα*. (Π. Μάτεσις Μετ.). Αθήνα: Γνώση.
- Μεσσάλας, Γ. (1997). *Ντα* [πρόγραμμα παράστασης]. Αθήνα: Μοντέρνο Θέατρο.
- Μιχαλακόπουλος, Γ. (2006). *Ντα* [πρόγραμμα παράστασης]. Αθήνα: Θέατρο Βασιλάκου.
- Owens, C. D. και Radner, J. N. (1990). *Irish Drama. 1900-1980*. Washington: The Catholic University of American Press.
- Παπαδόπουλος, Δ. (2018). *Ντα* [πρόγραμμα παράστασης]. Θεσσαλονίκη: ΚΘΒΕ.
- Recalcati, M. (2016). *Το σύμπλεγμα του Τηλέμαχου. Γονείς και παιδιά μετά τη δύση του πατέρα*. (Α. Πλεύρη και Γ. Βεσσαλά. Μετ.). Αθήνα: Κέλευθος.
- Σκουρολιάκος, Π. (2001). *Ντα* [πρόγραμμα παράστασης]. Λαμία: ΔΗΠΕΘΕ Ρούμελης.
- Χατζηγιάννου, Έ. Δ. *Το μαύρο κουτί λέει τη μαύρη αλήθεια*, *Τα Νέα*, 10 Μαρτ. 2009. Διαθέσιμο σε <https://www.tanea.gr/2009/03/10/lifearts/culture/to-mayro-koyti-leei-ti-mayri-alitheia/> [Προσπελάστηκε 30 Ιουν. 2026].

Αλέξανδρος Κοέν

Αριστούχος του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ) και της Δραματικής Σχολής «Ίασμος». Μεταπτυχιακές σπουδές στο Middlesex University του Λονδίνου (Master of Arts in Theatre Directing), στη Ρωσική Ακαδημία Θεατρικών Τεχνών της Μόσχας GITIS και στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ. Έχει σκηνοθετήσει περισσότερα από σαράντα έργα κλασικού και νεότερου παγκόσμιου ρεπερτορίου. Παράλληλα μεταφράζει θεατρικά έργα, διδάσκει Υποκριτική, και είναι καλλιτεχνικός διευθυντής της Δραματικής Σχολής «Ίασμος». Ιδρυτής της Εταιρείας Θεάτρου «Υπερίων» και συνεργάτης του Εργαστηρίου Αρχαίου Δράματος και Θεατρολογικής Έρευνας του ΕΚΠΑ.

Στοιχεία επικοινωνίας: alexandros_cohen@yahoo.gr